

ETHIOPIAN EVANGELICAL CHURCH MEKANE YESUS SOM LUTHERSK KIRKE

– teologi og forkyndelse vurderet ud fra centrale temaer i luthersk teologi

Lektor, dr.theol. Finn Aa. Rønne

Resumé: Artiklen undersøger karakteren af EECMY som luthersk kirke ved at vurdere teologi og forkyndelse i to faser af dens historie, ud fra centrale temaer i luthersk teologi: 1. Ved opkomsten af menigheder i tilknytning til lutherske missionselskaber. 2. I mødet med en pentekostal og karismatisk kristendomsforståelse.

Der argumenteres for, at EECMY's karakter som luthersk kirke er bestemt af det lokale etiopiske kulturelle, religiøse og sociale miljø, præget især af den etiopisk ortodokse kirke og af traditionel afrikansk religion. Det har i begge faser af kirkens historie ikke mindst medført en vægtlægning på et luthersk dåbssyn og en barnedåbspraksis.

Introduktion

I en anmeldelse af 'Encyclopedia of Martin Luther and the Reformation' (Lampton og Marty 2017), siges det, at encyklopædien »displays the relevance of Luther for a world in which his spiritual heirs are predominantly in the Global South.«¹

Den lutherske kirke opstod som bekendt i den centrale del af Tyskland, og bredte sig hurtigt til forskellige dele af Nordvesteuropa, især Skandinavien. Der var altså i udgangspunktet tale om et udpræget europæisk fænomen.

Derfor er det bemærkelsesværdigt, at Luthers åndelige arvinger i dag fortrinsvis siges at befinde sig i det globale syd. Som et resultat af europæisk udvandring og europæisk mission har den lutherske kirke bredt sig til andre dele af verden, sådan at den i

dag er en global størrelse – og altså angiveligt ikke mindst gør sig gældende i det globale syd. Derfor må vi spørge: Hvad kan der ske, når et så udpræget europæisk fænomen som den lutherske kirke omplantes til andre sociale, kulturelle og religiøse miljøer, særligt i det globale syd?

For at kaste lys over det vil jeg fokusere på verdens største lutherske kirke, nemlig the Ethiopian Evangelical Church Mekane Yesus (EECMY) og undersøge karakteren af den som luthersk kirke ved at vurdere den teologi og forkyndelse, vi møder i vigtige faser af dens historie, i lyset af centrale temaer i luthersk teologi. Hermed sigter jeg til de temaer i Luthers og de andre lutherske reformatorers teologi og forkyndelse, som de anså for centrale og afgørende. Gennem artiklen vil jeg argumentere for den tese, at EECMY's karakter som luthersk kirke er bestemt af det lokale etiopiske kulturelle, religiøse og sociale miljø.

EECMY blev dannet i 1959 som en sammenslutning af menigheder, der var opstået forskellige steder i landet på basis af den virksomhed, en række skandinaviske, tyske og amerikanske missionsselskaber havde drevet. De vestlige missionærer repræsenterede forskellige strømninger inden for lutherdommen, og det var bestemmende for deres undervisning og forkyndelse og for den påvirkning, de øvede af de lokale kristne. Samtidig var de lokale kristne influeret af den baggrund, de havde, før de blev protestantiske kristne – traditionel religiøs, muslimsk eller etiopisk ortodoks. Der var især mange af de toneangivende pionerer i EECMY, som havde brudt med the Ethiopian Orthodox Tewahedo Church (EOTC),² men samtidig var bevidste om at videreføre traditionen herfra.

Efter opkomsten af menigheder i tilknytning til luthersk mission forskellige steder i Etiopien og deres sammenslutning ved dannelsen af EECMY har særligt to forhold kendetegnet udviklingen i EECMY. For det første har kirken oplevet en exceptionel vækst, som har gjort den til verdens største lutherske kirke. For det andet har den været genstand for en meget stærk påvirkning fra karismatisk og pentekostal kristendom,³ der har gjort sig gældende på alle niveauer i kirken og i høj grad sat sit præg på den.

På den baggrund vil jeg undersøge karakteren af EECMY som luthersk kirke ved at vurdere teologi og forkyndelse i to afgørende faser af dens historie og gøre det ud fra centrale temaer i luthersk teologi:

1. Ved opkomsten af menigheder i tilknytning til lutherske missionsselskaber.
2. I mødet med en pentekostal og karismatisk kristendomsforståelse.

Jeg vil først vurdere den forkyndelse, som var dominerende i den tidlige fase af kirkens historie, og de motiver bag omvendelserne til protestantisk kristendom,⁴ den gav anledning til – set i relation til centrale temaer i luthersk teologi. Samtidig vil jeg behandle andre temaer fra luthersk teologi, som blev aktualiseret i kraft af de omvendtes kulturelle og religiøse baggrund og processen omkring deres omvendelse. Dernæst vil

jeg undersøge, hvilke overvejelser man i EECMY gjorde sig i mødet med en pentekostal og karismatisk kristendomsforståelse, når det blev vurderet i lyset af luthersk teologi.⁵

Jeg vil i en anden artikel undersøge EECMY's karakter af luthersk kirke ved at fokusere på overvejelser og diskussioner blandt kirkens ledere på nationalt plan, dels i forbindelse med dannelsen af EECMY i 1959 og dels inden for det seneste årti, hvor EECMY har fået kontakt med den amerikanske lutherske kirke, Lutheran Church-Missouri Synod (LCMS).⁶

Opkomsten af menigheder i tilknytning til lutherske missionselskaber

I forbindelse med opkomsten af de menigheder rundt omkring i Etiopien, der senere gik sammen i EECMY, kan man iagttage to typer af omvendelser til protestantisk kristendom, som på forskellig måde relaterer til luthersk teologi.⁷ Omvendelserne skal ses på baggrund af på den ene side den etiopiske kontekst med en århundredgammel etiopisk ortodoks kirke, der i det sydlige og vestlige Etiopien har været forbundet med erobrerne og magthaverne,⁸ en lokal traditionel religion, samt i nogle tilfælde islam, og på den anden side en række vestlige missionselskaber.

Missionselskaberne var næsten alle præget af en pietistisk vækkelsestradition, der fremhæver nødvendigheden af en tydelig omvendelse, en levende tro og et liv bestemt af ønsket om at leve efter Guds vilje. Samtidig var de bevidste om deres lutherske baggrund. Det gjaldt især Norsk Luthersk Misjonssamband, som virkede i Sydetiopien, og i mindre grad det svenske selskab, Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, der allerede fra 1866 havde begyndt det arbejde i det nuværende Eritrea, som lagde grunden for EECMY, og siden især har virket i hovedstaden Addis Ababa og i Vestetiopien.

Omvendelser fra etiopisk ortodoks kristendom

Den ene type omvendelser til protestantisk kristendom finder vi hos dem, som har været bevidste og praktiserende medlemmer af EOTC. Det gælder de første, som blev omvendt til protestantisk kristendom i tilknytning til de svenske missionærers virksomhed i det nuværende Eritrea i sidste halvdel af 1800-tallet. De tilhørte for manges vedkommende en bibellæsende reformbevægelse inden for EOTC med rødder tilbage til 1600-tallet og kom til at udgøre pionergenerationen inden for EECMY. Den samme type omvendelser ser vi senere hos mange, som stammer fra et etiopisk ortodokst miljø i forskellige dele af det nuværende Etiopien.

Når denne type omvendelser skal relateres til centrale temaer i luthersk teologi, er det relevant at påpege lighedstræk mellem etiopisk ortodoks kristendom og den senmiddelalderlige katolske teologi og forkyndelse, som var bestemmende for Luthers teologiske udvikling:

- Vi har at gøre med religiøse universer, hvor temaer som synd, skyld, straf, fortjeneste, gerninger, nåde og tilgivelse dominerer.
- Helgener og især Jomfru Maria spiller en stor rolle i religionsudøvelsen og i forholdet til Gud.
- Fromhedslivet er domineret af mange regler, som skal overholdes, for eksempel om almisser og faste.
- Munkebevægelsen har stor betydning.
- Præsteembedet er vigtigt, og præsterne har stor indflydelse.
- Liturgien foregår på et for almindelige mennesker uforståeligt sprog.

Det er baggrunden for, at vi fra dem, som blev omvendt til protestantisk kristendom, kan høre vidnesbyrd, der udviser mange lighedstræk med Luthers kamp for at finde en nådig Gud og hans reformatoriske opdagelse: De havde søgt at holde Guds bud og kirkens mange regler. Især var det vigtigt at overholde EOTC's mange fastedage. De anråbte Jomfru Maria og de mange helgener og søgte gennem dem at nærme sig den hellige Gud. Det, de så opdagede – enten ved studiet af Skriften eller som resultat af lutherske missionærers forkyndelse – beskriver Agne Nordlander således på baggrund af mange beretninger fra tidligere EOTC-medlemmer: »Vi benådas och accepteras av Den Heliga för Kristi Jesu skull. Vår synd har sonats i Kristi ställföreträdande offer. Guds rättfärdighet skänks oss gratis. Vi får ta emot den genom tron, utan egna prestationer eller ansträngningar. Det är inte våra böner, fastor, allmosor eller vår kyrkliga observans som gör oss behagliga för Gud, utan Guds nåd i Kristus« (Nordlander 1997, 64). Vi finder lignende motiver hos nogle af dem, som blev omvendt til protestantisk kristendom fra islam. Også de oplevede omvendelsen som en befrielse fra et mere krævende og byrdefuldt religiøst system – som det beskrives af Kadir Abdoshe fra det sydetiopiske Hadiyya-område (Kadir Abdoshe, Aaccaamo 1997): »I know both Islam and Christianity. When I see Islam and Christianity I compare them with carrying the dry and the wet wood. Islam is like carrying a wet wood, which means very heavy, but Christianity is lighter. Believing in Christ makes a person's conscience clean.«⁹

De, som var blevet omvendt fra etiopisk ortodoks kristendom, vendte sig i forlængelse heraf på en særlig måde mod det, de opfattede som en ubibelsk veneration for jomfru Maria og helgenerne og bøn om deres indgriben. Det fremkaldte i næste omgang kraftige modreaktioner fra folk, som var hengivne tilhængere af deres gamle kirkes tro og religiøse praksis, og fik dem til at betegne protestantiske kristne som *Sera Maryam* – fjender af Maria (Arén 1978, 174). At dette relateres til luthersk teologi, fremgår af, at man fra etiopisk ortodoks side i denne sammenhæng især vender sig mod brugen af Luthers Lille Katekismus – noget som modsat hos de nye protestantiske kristne fremkalder et endda stærkere ønske om at bruge katekismen (Arén 1978, 175-176).

I næste omgang betød det, at de temaer, som var aktuelle i forbindelse med omvendelsen til protestantisk kristendom, kom til at stå centralt i de pågældendes teologi og

forkyndelse. Og med missionærer, der identificerede dem som centralt lutherske – tæt forbundet med reformationens material princip: retfærdiggørelse af tro alene – kom de til at give de nye menigheder en luthersk karakter i de involverede parterers bevidsthed.

Andre aktuelle temaer i mødet med etiopisk ortodoks kristendom

Også andre temaer fra luthersk teologi er blevet aktualiseret i kraft af de nævnte EECMY-medlemmers etiopisk ortodokse baggrund og processen omkring deres omvendelse til protestantisk kristendom – både i kontinuitet og diskontinuitet i forhold til deres baggrund. I næste omgang er det kommet til at indgå i kirkens karakter af at være luthersk:

De, som først blev omvendt til protestantisk kristendom i forbindelse med svenske lutherske missionærers virksomhed i det nuværende Eritrea, kom som nævnt fra en reformbevægelse inden for EOTC. Det var tydeligvis studiet af Bibelen, som havde gjort dem kritiske til dele af EOTC's teologi og praksis og fremkaldt ønsket om reformer i kirken – og i næste omgang fik dem til at give udtryk for en tilslutning til centrale anliggender i de lutherske missionærers teologi og forkyndelse (Arén 1978, 187). Det svarer til Skriftens rolle i forbindelse med Martin Luthers egen teologiske udvikling og hans efterfølgende ageren i forhold til Den Romersk Katolske Kirke – som videre ligger til grund for selve reformationens formale princip, *Sola Scriptura*.

For EOTC er en cyrillisk og anti-nestoriansk kristologi et centralt element i kirkens identitet, som det også kommer til udtryk, når termen *Tewahedo* i betydningen *forenet* – med henvisning til Kristi guddommelige og menneskelige natur – indgår i kirkens officielle navn. På den anden side finder vi også i luthersk teologi anti-nestorianske træk, for eksempel i Luthers opgør med Zwinglis nadverforståelse. I forlængelse heraf kom også kristologien til at spille en rolle ved de første møder mellem svenske lutherske missionærer på den ene side og munke og præster fra EOTC på den anden. Det viser følgende observation fra en af de involverede missionærer: »They [the monks] were particularly interested in discussions about the two natures of Christ and were happy to learn that we did not adhere to the Nestorian doctrine as they had believed« (Arén 1978, 174). Det relateres ikke specifikt til luthersk teologi, men det er alligevel sandsynligt, at kristologiens udformning og betydning i missionærernes lutherske tradition har medvirket til, at man på netop dette område oplevede en høj grad af overensstemmelse mellem de to teologiske traditioner. Resultatet var da også, at den svenske missionær blev spurgt om at sende »a great number of New Testaments, catechisms and other books« (Arén 1978, 174).

I kontinuitet i relation til en etiopisk ortodoks tradition står præsteembedets centrale stilling i EECMY, endog benævnt med den fra EOTC hentede titel 'Qes'. Det udmærker EECMY i forhold til alle andre protestantiske kirker. På den anden side – i diskontinuitet i forhold til EOTC – har der helt fra starten været en udbredt brug af lægprædikanter til at lede gudstjenester i EECMY. De forestår i dag over halvdelen af gudstjenesterne på en given søndag (Eide 1996, 104). I det hele taget spiller lægfolket en central rolle i

menighedslivet inden for EECMY. Det hænger sammen med en mangel på ordinerede præster, men skyldes også i høj grad påvirkning fra de lavkirkelige missionselskaber, ikke mindst Norsk Luthersk Misjonssamband, hvor det betragtes som et vigtigt element i kirkens lutherske karakter.

Den koncentriske opbygning af en etiopisk ortodoks kirkebygning og gennemførelsen af gudstjenesterne afspejler en udpræget social stratifikation. Præsterne fremfører liturgien inde i centrum af kirken. I de næste rum sidder samfundets ledere på fine tæpper, mens bønderne og andre almindelige menighedsmedlemmer er henvist til at stå uden for kirken, hvor de ofte hverken kan se eller høre, hvad der foregår indenfor. Hertil bemærker Taferraa Danuu, som i voksen alder gik fra EOTC til EECMY (Citeret af Eide 1996, 97): »The big difference with the Mekane Yesus Church is that everybody are equal before God. Everybody, the landowner, the peasant, the rich and the poor are equal. And they preach in such a way that we can understand.«

Indflydelsen fra EOTC i det etiopiske miljø gør sig ikke mindst gældende i forhold til dåbssyn og dåbspraksis, idet EOTC både har en fast barnedåbspraksis og implicit fastholder dåbens sakramentale karakter. Det har været medvirkende til, at netop dette har fået en central plads i EECMY's karakter som luthersk kirke. Vi vil nedenfor se på, hvad det betød ved mødet med en pentekostal kristendom. Her vil vi fokusere på de protestantiske menigheders tidlige historie.

Jeg har i anden sammenhæng påvist (Rønne 2009, 24-27, 2002, 266-70; Rønn Pedersen 1989, 142-44), hvordan indflydelsen fra EOTC i to sydetiopiske områder har ført til, at medlemmer af protestantiske kirker, der i kraft af baptistiske udenlandske missionærers indflydelse praktiserede troendes-dåb, gik over til at døbe børn, da de baptistiske missionærer var ude af landet i forbindelse med den italienske okkupation. Og selvom et andet dåbssyn og en anden dåbspraksis i de baptistiske kirker ikke – som ellers hævdet fra luthersk hold – var en direkte årsag til selve splittelserne af den protestantiske kirke, der fandt sted i de to områder, kan man alligevel se, at dåbssynet – i sammenhæng med en påvirkning fra EOTC – har haft betydning, når udbrydergrupperne efterfølgende tilsluttede sig en luthersk kirke. Det lutherske dåbssyn og dåbspraksis var ganske vist ikke den vigtigste grund til, at man valgte at slutte sig til en luthersk kirke, men det spillede ind. Og det er samtidig tydeligt, at indflydelsen fra EOTC på dette område bevirkede, at man lettere antog det dåbssyn og den dåbspraksis, som var et væsentligt element i de lutherske kirkers teologi, forkyndelse og praksis.

Omvendelser fra traditionel afrikansk religion

Den anden type omvendelser til protestantisk kristendom møder vi især i Vest- og Sydetiopien hos de mange, der kom fra en religiøs sammenhæng, som var domineret af den lokale traditionelle religion. Selvom der her var klare forestillinger om en højgud, var både de religiøse forestillinger og den daglige religionsudøvelse domineret af en mængde åndevæsener, som man tænkte sig personificeret eller residere i naturlige fæ-

nomener, for eksempel træer og floder (Rønne 2002, 111-16). Åndevæsenerne skulle til stadighed vises opmærksomhed gennem bønner og ofre, for at man kunne sikre sig deres beskyttelse og støtte. Især efter den amhariske erobring opstod der mange steder i tilknytning til den traditionelle religions åndedyrkelse ekstatiske besættelseskulte, hvor et åndevæsen, som man så det, under kultens seancer besatte kultlederen og brugte ham som et medium, den kunne tale og udføre forskellige handlinger igennem. Det betød, at besættelseskultlederen fik en magtstilling og blev styrende i lokalsamfundet. Særlig vigtigt i sammenhæng med omvendelserne til protestantisk kristendom var det forhold, at besættelseskulten for den almindelige befolkning udviklede sig til en undertrykkende og udbytende institution (Rønne 2002, 199-202). Det er baggrunden for, at udsigten til befrielse fra deres undertrykkelse og udbytning synes at have været det oftest forekommende og mest udbredte motiv for at søge til protestantisk kristendom – og dermed en væsentlig årsag til den lutherske kirkes enorme vækst. I den forbindelse spillede særligt to forhold en vigtig rolle. For det første blev det åndevæsen, som angiveligt indtog kultlederen under seancerne, gennem den lutherske forkyndelse identificeret som en af Guds modstanders, Satans, onde ånder, og den medfølgende ekstase blev anset som udtryk for en dæmonbesættelse. Besættelseskultlederen blev således anset for at have sin magt fra Satan, og dermed var også den undertrykkelse og udbytning, man oplevede herfra, noget man mente, Satan stod bag. For det andet blev det fulgt op af en forkyndelse fra de lutherske missionærer og lokale evangelisters side, som gennem fortællingerne fra Det Nye Testamente fremstillede Kristus som den, der har magt over de onde ånder og dermed er i stand til at befri fra deres undertrykkelse. Tilsvarende blev der ved forkyndelsen af Kristi død og opstandelse fokuseret på den kamp mod og sejr over Satan og alle hans dæmoner, der skete herved. Der er altså tale om en fremhævelse af det såkaldte 'Christus Victor'-motiv ved forkyndelsen af evangeliet.

For en umiddelbar betragtning er der stor forskel på den første og den anden type omvendelser. Ved den første dominerer – ligesom ved Luthers kamp for at finde en nådig Gud og hans såkaldt reformatoriske opdagelse – temaer som synd, skyld, straf, fortjeneste, gerninger, nåde og tilgivelse. Den anden type handler om kamp, sejr og befrielse. Vi har eksempler på, at lutherske missionærer opfattede det som problematisk i forhold til deres lutherske baggrund og ønsket om, at de nye kirker, som de var med til at danne, gerne skulle blive lutherske. Det er et forhold, vi også kender fra andre dele af Afrika. Den svenske missionær og kirkehistoriker, Bengt Sundkler, gjorde sig følgende overvejelser i tilknytning til forholdene i Nordvest-Tanzania, hvor han en årrække virkede som biskop: »Hajakyrcan *kan* icke ännu förstå Luther, d.v.s. i det avgörande centrala, därför att utgångspunkterna äro så olika. För Luther var utgångspunkten: Hur skall jag finna en nådig Gud? Hajakyrcans fråga är: Hur ska vi finna en mäktig Gud, starkara än andarna, mäktig att befria från fruktan för dessa, mäktig att hela sjuka, beredd att giva oss lycka och hälsa?« (Sundkler 1948, 250).

Som Agne Nordlander påpeger, er der imidlertid ikke, teologisk set, så stor afstand mellem de to kristendomstolkninger, som man skulle tro (Nordlander 1997, 67). I både sin store og lille katekismus forener Luther de to forståelser knyttet til Jesu lidelse, død og opstandelse. Han siger således i den forklaring til trosbekendelsens anden artikel, vi finder i Den store Katekismus: »Jeg tror, at Jesus Kristus, den sande Guds søn, er blevet min Herre. Hvad betyder så det at blive en herre? Det vil sige, at han har befriet mig fra synden, fra Djævelen, fra døden og fra al ulykke. For tidligere havde jeg ikke nogen herre eller konge, men var fanget under Djævelens magt, fordømt til døden, bundet i synd og blindhed« (Luther 1976). Vi skal også lægge mærke til den rolle, tanken om befrielse spiller, når Luther i Den store Katekismus' forklaring til bønnen 'Komme dit rige' taler om evangeliets udbredelse over hele jorden – og dermed også til ikke-kristne folk: »Vi beder om, at det [Guds ord] med kraft må udbredes over jorden, så mange må blive bragt til nådens rige ved Helligånden og *få del i befrielsen* [min fremhævelse].« (Luther 1976).

På det grundlag kan vi konkludere, at der ikke behøver være nogen modsætning mellem kirken som luthersk og det, at virkningerne af Kristi lidelse, død og opstandelse i den anden type omvendelser først og fremmest er blevet forbundet med temaer som kamp, sejr og befrielse.

Mødet med en pentekostal og karismatisk kristendomsforståelse

Historisk

I løbet af 1960'erne voksede der en pentekostal og karismatisk bevægelse frem i Etiopien dels i forlængelse af udenlandske missionærers virksomhed og dels som resultat af lokalt etiopisk initiativ.¹⁰ Den fik også meget stor indflydelse i EECMY. I starten fremkaldte det en betydelig uro i kirken, men efterhånden blev bevægelsen accepteret i en sådan grad, at en karismatisk kristendom kom til at udgøre en væsentlig del af det, der karakteriserer EECMY.

Reaktionerne imod den karismatiske bevægelse kom både fra kirkens centrale ledelse og fra ledere og almindelige menighedsmedlemmer rundt omkring i landet og angik såvel gudstjenesteformer som teologi.

Karismatisk kristendom og luthersk teologi

For at møde de udfordringer den karismatiske bevægelse gav EECMY, blev der først, i 1972, udarbejdet en rapport. Forfatteren, den norske lærer på kirkens præsteseminarium, Tormod Engelsen, pegede på den pentekostale bevægelses forståelse af vanddåben og åndsdaaben som særlig problematiske – samtidig med at han anbefalede en anerkendelse af »the authenticity of the spiritual experiences and the spiritual gifts and fruits claimed by the movement« (McDonnell 1980, 151). Dernæst blev der, i 1976, arrangeret en konsultation med 40 deltagere, som udarbejdede en rapport, der kom

til at fremstå som kirkens officielle svar på mødet med den karismatiske bevægelse. Den bidrog til, at de interne spændinger, bevægelsen havde forårsaget i EECMY, blev betydeligt formindsket, og var medvirkende til, at den karismatiske kristendom oven i købet med tiden blev en af kirkens vigtigste karakteristika. Det er derfor et godt udgangspunkt for behandlingen af den betydning, dette møde fik for EECMY som luthersk kirke, idet der specielt skal fokuseres på, hvordan rapporten relaterer udfordringerne fra karismatisk kristendom til luthersk teologi.

Rapporten indeholder et afsnit, hvor der fokuseres på, hvad forfatterne mener, EECMY kan lære af andre kirkers holdning til den karismatiske bevægelse. Fra en udtalelse fremsat af The Lutheran Church in America citeres med tilslutning følgende grundholdning: »There is no cause for Lutheran pastors or people to suggest either explicitly or implicitly that one cannot be charismatic and remain a Lutheran in good standing.« En forudsætning er imidlertid, at »the church on all levels [...] make every effort to help those who are charismatics to understand 'the baptism in the Holy Spirit' in a manner consonant with the Scriptures and traditional Lutheran theology (including the legitimacy of baptizing infants). Where this effort has not been made, many Lutherans and a few Lutheran congregations have, to all intents and purposes, become Pentecostalist« (McDonnell 1980, 171).

Når rapporten dernæst skal uddybe dette, er særlig to afsnit aktuelle i forhold til vores emne: 'The conflict over ways of worship' og 'Conflict over doctrine' (McDonnell 1980, 180-81).

I udgangspunktet var gudstjenesterne i EECMY præget af de lutherske sammenhænge, de forskellige missionærer kom fra – mere eller mindre liturgiske, men i alle tilfælde traditionelle og strukturerede. Derfor reagerede mange – især ældre menighedsmedlemmer – på de mere frie, spontane og ustrukturerede former, som fulgte med den karismatiske bevægelse. Her er det bemærkelsesværdigt, at man i rapporten henviser til Confessio Augustana og således appellerer til kirkens lutherske arv, når man vil søge at løse de spændinger, det har givet i kirken mellem tilhængere og modstandere af den karismatiske bevægelse. Man påviser, hvordan der netop i forlængelse af CA, art.7 skulle gives mulighed for at have »meetings with more freedom and openness for the manifestation of the different gifts of the Holy Spirit.« For: »Ways of worship cannot be considered as doctrine. 'It is not necessary that human traditions or rites or ceremonies instituted by man should everywhere be the same.' (Augsburg Confession, Article 7)« (McDonnell 1980, 181).

Behandlingen af 'conflict over doctrine' fylder kun ½ side. Her henvises der til, at det ofte er blevet hævdet, at den karismatiske bevægelse har introduceret »strange doctrines« i kirken. Det medgives, at der er tilfælde, hvor tilhængere af bevægelsen ikke virkelig har kendt EECMY's lære, og det har skabt spændinger i kirken. Der tænkes formentlig på det forhold, at mange i starten ukritisk havde tilegnet sig den klassiske pinsebevægelses teologi med en ny, fra omvendelsen og dåben, adskilt åndsåb, der

som en *second blessing* indledte en helt ny fase i kristenlivet – og dermed også havde en tendens til at udskille en særlig åndelig elite (McDonnell 1980, 150-51). På det punkt er der sket en besindelse hos lederne af den karismatiske bevægelse inden for EECMY, således at de nu insisterer på, at de vil »abide by the [E]ECMY constitution and the Lutheran confession« (McDonnell 1980, 180). I forlængelse heraf understreges nødvendigheden af at give undervisning i »the [E]ECMY doctrine to all church members in order that they can be strengthened in their faith, and not be tossed about by every wind of doctrine« (McDonnell 1980, 180). Det ses altså, at mødet med den karismatiske bevægelse aktiverer en bevidsthed om kirkens lutherske karakter.

Afsnittet 'conflict over doctrine' afsluttes med påpegning af, at den tendens, nogle har, til at grunde »their doctrine on personal experience rather than on the Word of God,« gør det nødvendigt, at kirkens medlemmer lærer at forstå, at »the Holy Scripture is the supreme authority for our faith« (McDonnell 1980, 180). Det relateres ikke eksplicit til EECMY som luthersk kirke, men i en sammenhæng hvor der tages udgangspunkt i en insisteren på at følge kirkens konstitution og lutherske bekendelse, er det nærliggende at se det som en henvisning til reformationens formal princip, *Sola Scriptura*.

Når det gælder indholdet af den nødvendige undervisning, nævnes specielt »the doctrine of baptism, the doctrine of the work of the Holy Spirit and the functions of the Holy Ghost.« Når dåbssynet fremhæves sammen med synet på Helligånden og dens virke, har det sin baggrund i, at den klassiske pinsebevægelse praktiserer 'troendes-dåb', hvorfor en luthersk kirke som EECMY ofte vil opleve, at barnedøbte medlemmer, der kommer i kontakt med bevægelsen, bliver gendøbt (set fra en luthersk synsvinkel). I den aktuelle undervisning er det også først og fremmest 'the doctrine of baptism', som relateres til kirkens lutherske teologi – samtidig med at man viser betydningen heraf for forståelsen af Helligåndens modtagelse:

Dåbens sakramentale karakter fremhæves, samtidig med at betydningen af omvendelse og tro understreges: »[Baptism] represents the initial bestowal of salvation, and is a means of grace« (McDonnell 1980, 163). »It is [...] God's act towards us that is to be received in repentance and faith« (McDonnell 1980, 160-61). »In baptism [...] sins are forgiven when it is received by faith in Christ.« Ligeledes pointeres dåbens karakter af engangshandling – gendåb er ikke nødvendigt, hvis man kommer til tro senere. Dernæst – formodentlig med front mod den pentekostale forståelse af åndsdaaben som en 'second blessing' til en særlig gruppe kristne – kædes vanddaaben tæt sammen med 'baptism of the Spirit': »As we are forgiven in baptism 'in the name of Jesus Christ' Jesus himself enters our hearts to dwell there by His Holy Spirit. [...] The Spirit is given together with the gift of salvation to all who believe and are baptized. [...] The baptism of the Spirit [...] is given by Jesus when one becomes a Christian. [...] All believers have the Holy Spirit in their hearts if they are Christians at all.«

Vi ser altså, at dåbssynet ligesom i begyndelsen af kirkens historie også er kommet i fokus ved mødet med en pentekostal kristendomsforståelse. Det samme kommer frem,

når protestantiske missionærer i dag fortæller, hvad udfordringerne fra en karismatisk og pentekostal kristendomsforståelse betyder for deres egen undervisning og forkyndelse. Anders Møberg, missionær fra det danske missionselskab Promissio, fremhæver for eksempel, at han altid i den sammenhæng giver en grundig undervisning om dåben – og at netop det som regel giver anledning til mange spørgsmål fra tilhørerne (Møberg 2017a). Spørgsmålene går både på dåbens indhold og måden, den foregår på. De fleste er ikke i tvivl om, at børnene skal døbes. Man er mere usikker på, om det er dåben – sammen med troen – eller troen alene, som frelser. Tvivlen går altså på dåbens sakramentale virkning.

Karismatisk kristendom, det lokale religiøse miljø – og luthersk teologi

De reaktioner på mødet med karismatisk og pentekostal kristendom, vi finder inden for EECMY – og som relateres til luthersk teologi – er på flere måder bestemt af det lokale religiøse miljø i Etiopien, både etiopisk ortodoks kristendom og afrikansk traditionel religion.

At dåbspørgsmålet som beskrevet ovenfor også bliver aktuelt i mødet med den pentekostale og karismatiske bevægelse, hænger formodentlig igen sammen med forholdet til EOTC – på en dobbelt måde:

På den ene side er der stadig mange nye medlemmer i EECMY, som kommer fra en etiopisk ortodoks baggrund, og hvor skiftet til EECMY er forbundet med et bevidst opgør med denne baggrund, ligesom mange i Syd- og Vestetiopien fra andre religiøse traditioner fortsat vælger at blive protestantiske kristne som et alternativ til at tilslutte sig til EOTC. Det er noget, som kendetegner alle de protestantiske kirker, og derfor kan der være et ønske om at lægge afstand til EOTC for at stå sig godt i konkurrencen med de andre kirker. I den forbindelse opleves det af og til som et problem for EECMY, at man med praktiseringen af barnedåb risikerer at ligne EOTC for meget med det resultat, at potentielt nye medlemmer i stedet vælger andre kirker – især de nye pentekostale, som med et andet dåbssyn og med (gen)dåb af EOTC-medlemmer markerer sig som et tydeligere alternativ til den.

På den anden side synes der stadig at kunne spores en – måske mere ubevidst – påvirkning fra EOTC, som har været til stede i det etiopiske område i næsten 1700 år. Når dåbssynet får en så fremtrædende plads i mødet med den pentekostale bevægelse – og karakteren som luthersk kirke først og fremmest sættes i relation til 'the doctrine of baptism' – skyldes det formodentlig blandt andet den indflydelse fra etiopisk ortodoks kristendom, som gennemsyrrer det etiopiske miljø. Det bevirker også, at mange, på trods af tvivl om dåbens sakramentale virkning, alligevel holder fast ved, at børn skal døbes.

Et lidt anderledes eksempel på det møder vi i nogle udtalelser fra en af EECMY's pionerer og mangeårige leder, Emmanuel Gebre Selassie, som fremkom i et interview, jeg havde med ham i 1994. Her siger han netop i sammenhæng med forholdet til pentekostale kirker, som går ind for 'troendes-dåb' og praktiserer det, barnedøbende kirker

vil kalde gendåb: »We baptize children as you know. And they baptized elder people. We don't do a big of that. If a person wants to be baptized twice, let him do it. Anytime if it is necessary, that is his business. But the children must be brought to God. As soon as they are born, after his word« (Dr. Emmanuel Gebre Selassie 1994). Børnene skal bringes til Gud gennem dåben – under alle omstændigheder. I sin kraftige pointering af det er Emmanuel Gebre Selassie, med sin families baggrund i EOTC, formodentlig påvirket af etiopisk ortodoks kristendom. Den påvirkning fører imidlertid først og fremmest til understregning af en luthersk barnedåbspraksis, men ikke – i og med at han ikke ser noget problem i gendåb – til en bevidsthed om alle sider af en luthersk dåbsteologi.

Også andre aspekter i reaktionen på mødet med den pentekostale og karismatiske bevægelse hænger sammen med det lokale religiøse miljø – og kan samtidig relateres til luthersk teologi.

Tormod Engelsen, som altså spillede en central rolle i EECMY's møde med bevægelsen, gør gældende, at EECMY på mange måder var *karismatisk*, inden den moderne pentekostale og karismatiske bevægelse kom til Etiopien (Engelsen 2010, 174-78). Det kæder han sammen med »the high regard for the authority and content of the Scriptures« (Engelsen 2010, 174), der har været et fremtrædende træk ved EECMY helt fra de første omvendelser til protestantisk kristendom i det nuværende Eritrea, sådan som det ovenfor er blevet påvist – og sat i relation til luthersk teologi. Læsningen af Bibelen, respekten for dens autoritet og appliceringen af de bibelske beretninger ind i den kulturelle og religiøse kontekst førte – længe inden selve den karismatiske bevægelse blev kendt i Etiopien – til en praktisering af noget, som senere er blevet opfattet som typisk karismatisk, på mindst to områder: bøn for syge med forventning om helbredelse og uddrivelse af onde ånder fra personer, som blev anset for at være besatte. Og begge dele havde stor betydning for kirkens vækst.

Dette kan imidlertid også hænge sammen med det lokale religiøse miljø. Netop de to nævnte områder – bøn for syge med forventning om helbredelse og uddrivelse af onde ånder – er bestemt af et verdensbillede, som de etiopiske kristne både har været fortrolige med i kraft af den lokale traditionelle religion og genkendt som bestemmende for de bibelske beretninger om helbredelser og dæmonuddrivelser. Samtidig har de mødt det i EOTC, der også ud fra det samme verdensbillede praktiserer helbredelse af syge og dæmonuddrivelser, både som en almen praksis i kirken (Aymro Wondmagegnehu og Joachim 1970, 72) og knyttet til særlige personer (Cotterell 1973, 152).

Aktuelt

Karismatisk kristendom er som nævnt blevet noget af det, som på særlig måde karakteriserer EECMY. Dette – sammen med den tætte kontakt mellem EECMY og pentekostale kirker – har fortsat gjort det relevant i forkyndelse og undervisning at fokusere på de teologiske temaer fra luthersk teologi, som aktualiseres i mødet med en pentekostal og karismatisk kristendom.

Det er noget, man ikke mindst møder i de udenlandske missionærers undervisning og forkyndelse. For at give et eksempel på det vil jeg gengive noget af, hvad Anders Møberg fortæller om sin undervisning ved nationale og lokale lederkurser i EECMY (Møberg 2017a). Det giver samtidig et indblik i hvilke elementer i luthersk teologi, som kan aktiveres ved mødet med en pentekostal og karismatisk kristendom.

Anders Møberg underviser ofte i temaet 'Luthersk identitet' og tager da udgangspunkt i en kristens vished (om at være et Guds barn) i mødet med forskellige former for anfægtelser. I den forbindelse påpeger han, at vi som kristne ikke skal være styret af og bygge på følelser, og fremhæver samtidig det objektive i kristendommen (ord og sakramenter, der formidler virkningerne af Jesu død og opstandelse) som det, der skal være grundlaget for vores kristenliv. I den forbindelse kommer han ofte ind på emnet 'lov-evangelium', som også er meget aktuelt i en etiopisk sammenhæng, hvor forkyndelsen ikke sjældent fokuserer på det, der skal ske med den enkelte, og det, man som kristen skal gøre. Videre fremstiller han en kristen som 'samtidig retfærdig og synder'. Det kan han møde stærke reaktioner imod fra tilhørere, som er påvirket af en pentekostal 'holiness theology', der lægger vægt på en kristens mulighed for at vokse i helighed til en relativ fuldkommenhed. Modreaktionerne kommer oftest i områder, hvor EECMY er forholdsvis nyetableret, og hovedparten af tilhørerne er nye i protestantisk sammenhæng, for eksempel i Mekele i Nordetiopien, mens han møder mere forståelse for 'simul justus et peccator'-tankegangen i ældre EECMY-menigheder, for eksempel i det vestetiopiske Wollega.

I tilknytning til den karismatiske og pentekostale bevægelse er fremgangsteologien fortsat en meget stor udfordring. Der findes mange 'tros-menigheder', ikke mindst i hovedstaden Addis Ababa, og teologien herfra påvirker også mange medlemmer i EECMY (Møberg 2017b). Emnet blev indgående behandlet på en retræte, som Anders Møberg i foråret 2017 deltog i sammen med 10 urbane evangelister fra Addis Ababa. Han fortæller: »Det endte med at vi besluttede, at vi skal have en undervisningsdag om Korsteologi og Herlighedsteologi og det ser jeg frem til. Tænk sig at i 500-året for Luthers tese-opslag er der urbane afrikanske kristne i Etiopien, som tydeligt udtrykker, at de mangler en dybere forståelse for disse to afgørende begreber i luthersk teologi! Det var bestemt en glæde for en teologisk rådgiver (mig!) i Mekane Yesus Kirken« (Møberg 2017b).

Man kan så spørge, hvorfor det tilsyneladende ikke har været de her nævnte temaer i de pågældende missionærers forkyndelse og undervisning, men først og fremmest dåbsspørgsmålet, som har været i fokus, når man fra EECMY selv har skullet møde udfordringerne fra den pentekostale og karismatiske bevægelse. I tillæg til den indflydelse fra EOTC, som der er redegjort for tidligere, kan det skyldes et forhold, som Agne Nordlander peger på (Nordlander 1997, 67-70):

Den karismatiske kristendom adskiller sig teologisk set ikke meget fra den kristendomsform, som den anden type omvendelser til protestantisk kristendom – beskrevet ovenfor som den mest udbredte i Syd- og Vestetiopien – er forbundet med. I begge til-

fælde står kraft-aspektet helt centralt. Ved omvendelserne var det afgørende, at Kristus var stærkere end de ånder i den traditionelle religion, man oplevede undertrykkelse og udbytning fra. I mødet med den karismatiske bevægelse spiller oplevelsen af Helligånden som kraft – til helbredelse og som udrustning til et helligt liv og til tjeneste – en central rolle. Agne Nordlander kæder videre dette sammen med den traditionelle religiøsitet i det vestlige og sydlige Etiopien, hvor åndevæsenerne og den magt, de repræsenterer, som beskrevet ovenfor spiller en vigtig rolle. »I en sådan andekultur uppenbarar sig Gud som den helige Ande eller som Kristus Befriaren« (Nordlander 1997, 69). Og i begge tilfælde er kraften, de kommer med til befrielse og sejr, afgørende. I sin behandling af fremgangsteologien trækker Anders Møberg også forbindelserne tilbage til den traditionelle religion: »Fremgangsteologi som forkynder health, wealth and fertility og benytter slagord som 'Name it and claim it', findes over hele Afrika og også i Etiopien. Oprindelig afrikansk religion handlede også om godt helbred, rigdom og mange børn, så når en ny religion (fremgangsteologien) forkynder samme indhold, men i en ny indpakning, så har det en enorm stor tiltrækning. Selv i Mekane Yesus kirken lyder denne teologi og det skaber mange åndeligt udslukte kristne« (Møberg 2017b).

Konklusion

De forhold i relation til traditionel afrikansk religion, som her er beskrevet, kan altså være noget af forklaringen på, at etiopiske medlemmer af EECMY i mødet med den karismatiske og pentekostale kristendom til dels har fremhævet andre temaer i tilknytning til luthersk teologi end de, som har været centrale i de vestlige missionærers undervisning. Det er endnu et eksempel på det, der er argumenteret for gennem hele artiklen: Både i den forkyndelse, som resulterede i omvendelser til protestantisk kristendom, og i mødet med den pentekostale og karismatiske bevægelse har det været forhold i det lokale etiopiske miljø, som har bestemt, hvilke temaer i luthersk teologi der er blevet fokuseret særligt på i det teologiske arbejde og i forkyndelsen. Det betyder, at EECMY's karakter som luthersk kirke i høj grad er bestemt af det lokale etiopiske kulturelle, religiøse og sociale miljø. Af de forskellige temaer i luthersk teologi, som har været trukket frem, indtager det lutherske dåbs syn og barnedåbspraksis en særlig plads. Det hænger ikke mindst sammen med den indflydelse fra EOTC – med et tilsvarende dåbs syn og dåbspraksis – som gennemsyrrer det etiopiske miljø.

Noter

- 1 Michael S. Horton, J. Gresham Machen Professor of Systematic Theology and Apologetics, Westminster Seminary California. <https://rowman.com/ISBN/9781442271593/Encyclopedia-of-Martin-Luther-and-the-Reformation-2-Volumes# Set 30-05-2017>.
- 2 Det er kirkens officielle navn i dag, og det vil derfor blive brugt som den gennemgående

betegnelse, selvom det ikke har været kirkens navn i hele den periode, artiklen dækker. 'Tewahedo', som betyder 'forenet' og henviser til kirkens vægtlægning på en bestemt udformning af kristologien, kom først med i kirkens officielle navn i 1959, da den fik sin selvstændighed i forhold til den koptiske kirke i Egypten.

- 3 Med 'pentekostal' sigtes der enten til den klassiske pinsebevægelse eller til nyere fremgangsteologiske retninger, som også ofte betegnes som 'neo-pentekostale'. Med 'karismatisk' betegnes bevægelser i andre kirker, som på forskellige måder er blevet påvirket af de pentekostale kirker, men uden at de har overtaget alle dele af deres teologi.
- 4 Skiftet til protestantisk kristendom vil blive betegnet som 'omvendelse', uanset om det sker fra traditionel afrikansk religion, islam eller etiopisk ortodoks kristendom. Her følger jeg Ikenga-Methu, der bruger termen omvendelse til at betegne 3 forskellige typer af religiøs forandring, bl.a. »change of affiliation with change of conviction« som ved overgang fra traditionel religion og islam til protestantisk kristendom, og »change of conviction without change of affiliation« som ved overgang fra ortodoks til protestantisk kristendom (hvor der er tale om 'affiliation' til den samme religion) (Metuh 1987).
- 5 En artikel som denne giver selvfølgelig ret snævre rammer for en sådan behandling og undersøgelse. Det er ikke muligt at behandle alle aspekter af den forkyndelse, som lød rundt omkring i Etiopien, ligesom der heller ikke kan blive tale om en vurdering af, i hvor høj grad de overvejelser, man gjorde sig om forholdet til en pentekostal og karismatisk kristendomsforståelse, blev fulgt op ude i EECMY's tusindvis af menigheder.
- 6 Artiklen vil formentlig blive publiceret i antologien »Luther - dengang og i dag« på forlaget Kolon i løbet af 2018.
- 7 Det er blevet behandlet grundigt af Agne Nordlander og Øyvind Eide (Nordlander 1997, 64-70; Eide 1996, 88-111). Det bekræftes af mine egne undersøgelser (Rønne 2002, 202-9, 239-43, 245-52).
- 8 Hele det nuværende vest- og sydetiopiske område blev i slutningen af 1800-tallet erobret af den central- og nordetiopiske, såkaldt amhariske, statsmagt og indlemmet i et samlet Etiopien.
- 9 Man skal naturligvis tage med i betragtning, at både Agne Nordlander og Kadir Abdoshe i deres fremstilling af omvendelserne er præget både af deres tilhørsforhold til og forståelse af vigtige sider ved protestantisk kristendom og af deres syn på de religiøse traditioner, omvendelserne er sket fra.
- 10 Pladsen tillader ikke en grundigere behandling af den pentekostale og karismatiske bevægelse i Afrika, generelt, og i Etiopien, specielt. Her henvises der til Lindhardt (2014), Engelsviken (1975; 1991; 2014), Haustein (2011a; 2011b) og Tibebe Eshete (2009, 145-89).

Litteratur

- Arén, Gustav. 1978. *Evangelical pioneers in Ethiopia: origins of the Evangelical Church Mekane Yesus*. Studia missionalia Upsaliensia 32. Stockholm/Addis Abeba: EFS-förl./The Evangelical Church Mekane Yesus.
- Aymro Wondmagegnehu og Motovu Joachim. 1970. *The Ethiopian Orthodox Church*. Addis Ababa: The Ethiopian Orthodox Mission.
- Cotterell, Peter. 1973. *Born at midnight*. Chicago: Moody Press.
- Dr. Emmanuel Gebre Selassie. 1994. Interview. Finn Aa. Rønnes arkiv.
- Eide, Øyvind. 1996. *Revolution and religion in Ethiopia: a study of church and politics with special reference to the Ethiopian Evangelical Church Mekane Yesus, 1974-1985*. Studia missionalia Upsaliensia 66. Stavanger/Uppsala: Misjonshøgskolens forlag/Uppsala universitet.
- Engelsviken, Tormod. 1975. »Mulu Wongel: A documentary history of the independent Ethiopian Pentecostal Movement 1960-1975«. Upubliceret manuskript. Oslo: Det teologiske Menighetsfakultet.

- Engelsviken, Tormod. 1991. »Exorcism and healing in the evangelical churches in Ethiopia«. *Journal of Mission Theology* 1 (2): 80-92.
- Engelsviken, Tormod. 2010. »Gudina Tumsa, the EECMY and the Charismatic Movement«. I *Church and Society: Lectures and Responses. Second Missiological Seminar 2003 on the Life and Ministry of Gudina Tumsa*, 165-90. Addis Ababa: Gudina Tumsa Foundation.
- Engelsviken, Tormod. 2014. »The Beginnings of the Mulu Wongel Believers' Church: Mission, Pentecostalism, and Ethiopian Identity«. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap* 68 (4): 195-215.
- Kadir Abdoshe, Aaccaamo. 1997. Interview. Interviewet af Mollaa Goojjaam. Oversat af Daniel Hankore. Finn Aa. Rønnes arkiv.
- Lampport, Mark A. og Martin E. Marty, red. 2017. *Encyclopedia of Martin Luther and the Reformation*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Lindhardt, Martin, red. 2014. *Pentecostalism in Africa: presence and impact of pneumatic Christianity in postcolonial societies*. Global Pentecostal and Charismatic studies, Volume 15. Boston: Brill.
- Luther, Martin. 1976. *Den store Katekismus*. København: Det Danske Bibelselskab.
- McDonnell, Kilian, red. 1980. *Presence, power, praise: documents on the charismatic renewal*. Bind. 2. Collegeville, Minn: Liturgical Press.
- Metuh, Emefie Ikenga. 1987. »The Shattered Microcosm: A Critical Survey of Explanations of Conversion in Africa«. I *Religion, Development and African Identity*, redigeret af Kirsten Holst Petersen, 11-25. Uppsala.
- Møberg, Anders. 2017a. Interview. Finn Aa. Rønnes arkiv.
- Møberg, Anders. 2017b. »Hvad hvis vi ikke kan love fremgang? Tine og Anders Møberg«. <http://mailchi.mp/a1ed7fe7e21f/hvad-hvis-vi-ikke-kan-love-fremgang-tine-og-anders-mberg?e=548bec1580>. Set 2017-05-08 16:52:16. (set den 8. maj 2017)
- Nordlander, Agne. 1997. *Väckelse och växtvård i Etiopien*. Uppsala: EFS-förl.
- Rønn Pedersen, Finn. 1989. »Ato Birru Dubales uafhængige kirkebevægelse i Wolaita, Etiopien«. Upubliceret prisopgave, Københavns Universitet.
- Rønne, Finn Aa. 2002. *Kontinuitet og forandring: opkomsten og udviklingen af protestantisk kristendom i Kambaataa-Hadiyyis, Etiopien 1928 til 1974*. København: Akademisk.
- Rønne, Finn Aa. 2009. »Dåb og omvendelse – i spændingen mellem teologisk tradition, afrikansk kultur og det bibelske materiale«. I *Troen, teksten og konteksten. Festskrift til Torben Kjær*. Hillerød: Dansk Bibel-Institut.
- Sundkler, Bengt. 1948. *Ung kyrka i Tanganjika*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- Tibebe Eshete. 2009. *The evangelical movement in Ethiopia: resistance and resilience*. Waco, Tex: Baylor University Press.

Forfatter

Finn Aa. Rønne

Fjellhaug International University

College, Denmark

Leifsgade 33, 6.-7.

2300 København S

finn@dbi.edu

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.